

Essentiële Creativiteit: De relatie tussen creativiteit en het proces van het leren van essentiële vaardigheden

Case Study
Erasmus+ KA2 Project:
“Paving the way for
essential skills houses”

2017-1-NL01-KA204-035235

Lisette Colijn en Sandra Musters
Oktober 2019

Inhoudsopgave

1. Aanleiding	3
Taal, creativiteit en kunst	3
Taalhuis & creatieve activiteiten	3
Vaardigheden (Skills)	3
Naar een onderbouwing en verduurzaming	3
2. Onderzoeksvraag & leeswijzer	4
3. Essentiële vaardigheden: van leren tot toepassen	5
Aanzetten tot leren	6
Vormen van vaardigheden	6
Van leren naar participeren: toepassen van de leerstof	6
Goesting	7
Motivatie	7
Zelfvertrouwen	7
4. Leerprocessen en creativiteit	9
Goesting, motivatie en zelfvertrouwen: flow	9
De relatie tussen creativiteit en het bereiken van de flow	10
De relatie tussen creativiteit, creatieve werkvormen en de vorming van vaardigheden	11
De relatie tussen creativiteit en het stimuleren van participatie in de samenleving	12
5. Antwoord op de deelvraag:	14
De drie bijdragen van creativiteit aan persoonlijke ontwikkeling en het bereiken van doelen in het leven	
6. Antwoord op de hoofdvraag:	16
De bijdrage van creativiteit aan de transformatie van Taalhuis naar centrum voor ontwikkeling	
7. De betekenis van de onderzoeksresultaten voor de praktijk van het Taalhuis	18
Creativiteit als motor voor het aanzetten tot het leren van vaardigheden in het Taalhuis	18
Creativiteit als aantrekkelijke vorm voor het leren van vaardigheden in het Taalhuis	18
Creativiteit als een middel om in het Taalhuis zelfvertrouwen op te doen voor participatie in de samenleving	18
Creativiteit in de organisatiestructuur van het Taalhuis	18
Een flexibele handleiding voor creativiteit in het Taalhuis	
8. Aanbevelingen	20
Literatuurlijst	22
Bijlagen:	23
I. Project Achtergrond	24
II. Overzicht Voorbeeldprojecten	25

1. Aanleiding

In 2017 heeft Nieuwe Veste met ruim 20 (potentiële) partners binnen en buiten de culturele sector gesprekken gevoerd over de toegevoegde waarde van samenwerking. Aanleiding daarvoor was het opstellen van een nieuwe strategische beleidskoers, waarin het samengaan van Bibliotheek Breda, Centrum voor de Kunsten Breda en Cultuurwinkel Breda werd vertaald naar een integrale dienstverlening. Parallel aan de gesprekken met partners is theoretisch onderzoek gedaan naar de raakvlakken in de dienstverlening van de verschillende organisatieonderdelen.

Taal, Creativiteit en Kunst

De uitkomst van de gesprekken en het theorieonderzoek sloten nauw op elkaar aan. Waar de bibliotheek al gedurende een langere periode werd gezien als belangrijke speler voor het aanreiken van taal als basisvaardigheid, kwam nu ook de behoefte aan het inspelen op creatieve vaardigheden herhaaldelijk naar voren. De onderbouwing voor deze vraag naar creativiteit werd gegeven in de context van de snel veranderende samenleving waarin de vraagstukken steeds complexer worden. Het vermogen om probleemoplossend te kunnen handelen en convergent te kunnen denken wordt essentieel, en creatieve vaardigheden leveren hieraan een belangrijke bijdrage. Kunst neemt een aanvullende positie in. Kunst laat zien dat er verschillende manieren zijn om naar de wereld om ons heen te kijken en daar uitdrukking aan te geven, en fungeert daardoor in de samenleving als reflectiemiddel. Nieuwe Veste heeft de gevoerde gesprekken en het theorieonderzoek als uitgangspunt genomen voor het verder vormgeven van de dienstverlening. Taal en creativiteit vormen daarbij de basis van de persoonlijke ontwikkeling, kunst slaat de brug naar de (leef)omgeving en (belevings-)wereld.

Taalhuis & creatieve activiteiten

Binnen de dienstverlening van Nieuwe Veste neemt het Taalhuis een centrale rol in op het gebied van taal en basisvaardigheden. Met het Taalhuis wordt ingezet op het terugdringen van laaggeletterdheid onder volwassenen. Oorspronkelijk richtte het Taalhuis zich daarvoor voornamelijk op het aanreiken van taalvaardigheden, maar inmiddels is dit verbreed met o.a. digitale vaardigheden en de e-overheid.

Passend in de ontwikkelingen van Nieuwe Veste is het Taalhuis in Breda in de zomer van 2017 gestart met het toevoegen van creatieve activiteiten aan de bestaande leer- en lesmethoden in de vorm van Zomertaal. Het programma van Zomertaal is opgebouwd uit activiteiten gericht op het op een speelse, creatieve, interactieve en sociale manier oefenen van taal. Het doel van het programma is tweeledig: tijdens de lesvrije zomerstop draagt Zomertaal bij aan onderlinge ontmoetingen en blijft door het oefenen met taal het niveau van de deelnemers op pijl.

Vaardigheden (skills)

De weg die Nieuwe Veste met haar dienstverlening is ingeslagen past in het huidige tijdsbeeld. Het onderwijs onderzoekt hoe het curriculum er in 2030 uit moet zien om creatieve en zelfredzame leerlingen op te leiden. Binnen de zorg wordt de gezondheid van mensen in zes positieve pijlers afgezet tegen fysieke en maatschappelijke factoren, waaronder het samen met anderen leuke en zinvolle dingen doen en blijven leren. Wat iemand moet kennen of kunnen beperkt zich dus niet tot de vaardigheden taal en rekenen, maar wordt in toenemende mate gezien als een pakket aan essentiële vaardigheden die participatie in de huidige maatschappij mogelijk maken. Essentiële vaardigheden definiëren we in dit onderzoek als 'de vaardigheden die nodig zijn voor leven, leren en werk'. Verdiepend hierop hebben Unesco, WHO en Unicef dit verwoord in 10 zogenaamde 'Life skill strategieën en technieken': probleemoplossing, kritisch denken, effectieve communicatievaardigheden, besluitvorming, creatief denken, interpersoonlijke relatie vaardigheden, opbouwen van zelfbewustzijn, empathie en omgaan met stress en emoties.

Naar een onderbouwing en verduurzaming

De opsomming van Unesco, de ontwikkelingen binnen het onderwijs en de zorg en de ervaring van Nieuwe Veste met Zomertaal sterken de gedachte dat de rol van creativiteit steeds belangrijker wordt. Het ontbreekt echter nog aan een goede onderbouwing om de bijdrage van creativiteit aan de ontwikkeling van essentiële vaardigheden te kunnen uitdragen en verduurzamen. Daarom is het van belang om inzicht te krijgen in de samenhang tussen het verwerven van vaardigheden enerzijds en de invloed van creativiteit op leerprocessen en het toepassen van vaardigheden anderzijds. Met deze motivatie is Nieuwe Veste ingestapt op het Erasmus+ KA2 project "Paving the way for essential skills houses".

Nieuwe Veste is een culturele organisatie die is gevestigd in Breda. De organisatie bestond uit een bibliotheek, een centrum voor de kunsten en een bureau voor cultuureducatie. Oorspronkelijk vielen deze onderdelen rechtstreeks onder gemeente Breda, maar met een verzelfstandiging zijn ze sinds 2012 in één stichting ondergebracht. Sinds de verzelfstandiging wordt er gewerkt aan het integreren van de organisatie onderdelen en de verschillende vormen van dienstverlening om de inwoners van Breda zo optimaal mogelijk te bereiken. De strategische koers die in 2017 is opgesteld slaat daarvoor bovendien een brug naar partners uit diverse domeinen zoals welzijn, zorg en cultuur. Samen met deze partners wil Nieuwe Veste kinderen een brede basis aanreiken, jongeren helpen om hun blik op de wereld te verruimen en volwassenen in staat stellen om te kunnen participeren in en bijdragen aan de samenleving. Daarbij wordt er steeds vanuit gegaan dat taal en creativiteit onderdeel uitmaken van de basisontwikkeling, en dat kunst dient als een reflectiemiddel voor het beschouwen en uitdrukken van de buitenwereld. Doelgroepen die niet vanzelfsprekend met cultuur in aanraking komen of een (dreigende) achterstand vertonen in hun basisontwikkeling, krijgen bij Nieuwe Veste extra aandacht. Het Taalhuis is daar een voorbeeld van. Met een groot netwerk van partners wordt gewerkt aan het signaleren, voorkomen en bestrijden van (digi)taalachterstanden en andere vaardigheden. Nieuwe Veste onderhoudt daarbij nauwe contacten met gemeente Breda, zodat het Taalhuis steeds aansluit bij de ambities uit het gemeentelijke Taalplan en landelijke ontwikkelingen.

2. Onderzoeksvraag & leeswijzer

In dit Erasmus+ project is met diverse partijen samengewerkt. Van deze partijen heeft Nieuwe Veste samen met Cubiss¹ een hoofdvraag voor het project geformuleerd:

HOOFDVRAAG

Hoe kunnen we het huidige concept van het Taalhuis transformeren naar een centrum voor ontwikkeling waarin alle essentiële vaardigheden zijn opgenomen?

Output

Partner Stichting Lezen & Schrijven heeft zich in het project gericht op het doorontwikkelen van een Toolkit voor Taalhuizen die verschillende instrumenten bevat die ondersteunen bij de opzet, de dagelijkse uitvoering en de kwaliteitsverbetering van een Taalhuis (waaronder lesmateriaal) Cubiss en Nieuwe Veste leveren case studies die antwoord moet geven op de voorgenoemde onderzoeksvraag. Het doel is om participatie van volwassenen in de samenleving zo optimaal mogelijk te faciliteren. Het gaat daarbij om het creëren van bewustzijn voor het leren als integraal en maatschappelijk proces. Daarvoor zijn twee thema's geselecteerd die in Nederland nog relatief nieuw zijn: creativiteit en werkgelegenheid². Cubiss heeft zich in het onderzoek gericht op werkgelegenheid. In deze case study wordt door Nieuwe Veste ingezoomd op de rol van creativiteit in de leeromgeving van het Taalhuis. Daarvoor is de volgende deelvraag centraal gesteld:

DEELVRAAG

Op welke manier kan creativiteit bijdragen aan persoonlijke ontwikkeling en het bereiken van doelen in het leven?

Aanpak & Leeswijzer

In 2018 en 2019 heeft een drietal internationale werkbezoeken plaatsgevonden met een delegatie van organisaties uit West-Brabant, Wales, Noorwegen en Vlaanderen die zich bezighouden met volwasseneducatie³. In de deelnemende landen is kennis uitgewisseld over de invloed van programma's voor de ontwikkeling van essentiële vaardigheden op de maatschappelijke- en arbeidsparticipatie van volwassenen. Daartoe zijn projecten, activiteiten en organisaties bezocht met een uiteenlopende achtergrond: van educatieve instelling tot bedrijven en van overheden tot culturele of maatschappelijke instellingen.

Bij het bezoeken van de praktijkvoorbeelden is stilgestaan bij de achterliggende doelen, de aanpak, belemmerende- en succesfactoren. De bevindingen daarvan zijn samengevat in hoofdstuk 3.

Hoofdstuk 4 brengt vanuit een theoretische studie, onderbouwd met praktijkvoorbeelden, de relatie tussen creativiteit en de bevindingen uit hoofdstuk 3 in beeld. In hoofdstuk 5 wordt op basis van het onderzoek de deelvraag beantwoord, en in hoofdstuk 6 wordt de relatie tussen creativiteit en de hoofdvraag gelegd. In hoofdstuk 7 worden de inzichten vertaald naar de praktijk van het Taalhuis, inclusief een stroomschema dat als handleiding kan dienen voor werknemers en vrijwilligers. Hoofdstuk 8 sluit af met een aantal aanbevelingen om dit onderzoek in de praktijk verder te kunnen brengen.

Dit onderzoek dient zowel als handreiking voor uiteenlopende organisaties die zich richten op het aanreiken van essentiële vaardigheden, als op culturele organisaties die creativiteit ten dienste willen stellen van andere domeinen.

¹ Cubiss in de Provinciale Steunorganisatie voor organisaties in Noord-Brabant die zich bezighouden met vraagstukken rondom lezen, leren en informeren

² Onderzoek van Cubiss: *The inseparable link between essential skills and employability*

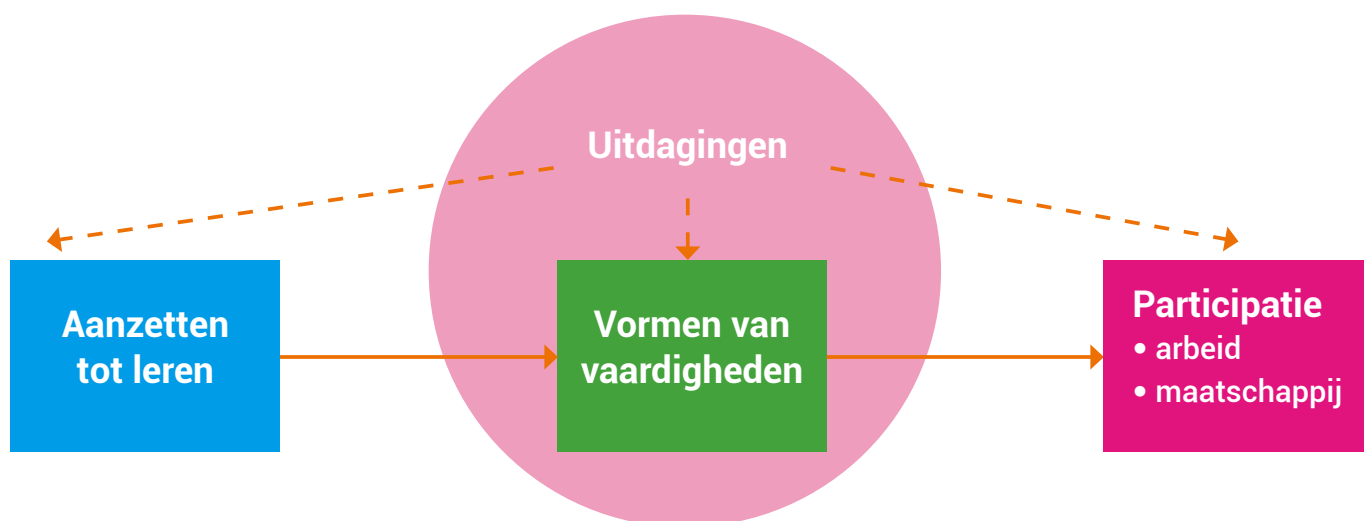
³ Bibliotheken West-Brabant, Bergen Public Library, Blenders – organisatie voor sociaal economische innovatie, Cubiss, Gemeente Breda, Learning & Work Institute, Nieuwe Veste, ROC, Stichting Lezen & Schrijven, Taalhuis

3. Essentiële vaardigheden: van (aanzetten tot) leren naar toepassen

Tijdens de werkbezoeken is nadrukkelijk naar voren gekomen dat wat deelnemers nodig hebben voor participatie bestaat uit een mix van situatie- en contextafhankelijke vaardigheden. Een werkgever reikt een educatieprogramma voor taal en rekenen aan waarbij dit in verband wordt gebracht met het beter of veiliger kunnen uitvoeren de dagelijkse werkzaamheden. Een sociale organisatie focust bijvoorbeeld op digitale- en taalvaardigheden om terugkeer naar de arbeidsmarkt te bevorderen. De betrokkenen delen echter allemaal de overtuiging dat een mix van vaardigheden en competenties pas betekenis krijgt, wanneer ze in verband worden gebracht met de dagelijkse praktijk. Hier komt dan ook de term essentiële vaardigheden naar voren: het gaat niet over een opsomming

van vaardigheden en competenties die moet worden aangereikt, maar om een uitgekende optelsom van vaardigheden die essentieel zijn om de participatie van specifieke doelgroepen in specifieke situaties te vergroten.

In dit hoofdstuk zijn de bevindingen uit de praktijkvoorbeelden samengevat in een aantal uitgangspunten, leidend tot een model. Uit de bezochte projecten in de werkbezoeken komt als rode draad naar voren dat de relatie tussen het verwerven van essentiële vaardigheden enerzijds en toename van participatie in de samenleving anderzijds complex is. In het aanreiken van educatieve programma's doen zich namelijk meerdere uitdagingen voor:

Figuur 1: Uitdagingen: van (aanzetten tot) leren naar toepassen

Best practice bij het aanzetten tot leren: knitting courses

In het Vale Learning Centre in de Barry Library in Wales wordt een hele specifieke invalshoek gebruikt voor het aanzetten van vrouwen tot deelname aan een educatieprogramma. Hier worden vrouwen uitgenodigd om zich aan te sluiten bij een brei-cursus. De achterliggende gedachte is dat breien vaak een bekende activiteit is bij de doelgroep en er een behoefte is om hierover kennis uit te wisselen en van elkaar te leren. Tijdens de activiteiten worden de deelnemende vrouwen gewezen op de mogelijkheden om zich verder te bekwamen in taal, rekenen of het gebruik van digitale middelen. Doordat deze mogelijke vervolgt trainingen plaatsvinden in de bibliotheek waar ook de brei club is gehuisvest, realiseren de vrouwen zich dat zij welkom zijn, en dat het leren niet beangstigend hoeft te zijn.

Best practice bij het vormen van vaardigheden: Welsh Water

Welsh Water is een non-profit waterbedrijf dat samen met vakbonden, door middel van een programma door een Vakbond-leerfonds, werkt aan de ontwikkeling van vaardigheden van de medewerkers. Het doel is om de essentiële vaardigheden van het personeel te vergroten en personeel in staat te stellen actiever deel te nemen aan het werk, in de maatschappij en in het gezinsleven. De aanpak is bewust laagdrempelig. Dit uit zich in cursussen onder werktijd op de werkplek, per persoon in een aangepast tempo, door een externe docent, zonder terugkoppeling naar een leidinggevende. Het leren van vaardigheden levert de deelnemers de motivatie en het zelfvertrouwen op om zich verder te ontwikkelen. Voor de werkgever resulteren de opgeleide medewerkers uiteindelijk in een betere communicatie met klanten, een verbeterde veiligheidssituatie, en een stijging van de efficiency omdat medewerkers beter om kunnen gaan met formulieren. Daarnaast neemt het ziekteverzuim af en blijven medewerkers langer in dienst.

Aanzetten tot leren

De eerste uitdaging doet zich voor in het bereiken van de beoogde doelgroep. De doelgroep waar de programma's zich met name op richten – volwassenen met (dreigende) achterstanden of uitval – ervaart een drempel om een leerproces te starten. De oorzaak van het ervaren van de drempel kan variëren van angst of schaamte tot onzekerheid over het eigen kunnen. Vaak ligt hieraan een negatieve leerervaring uit het verleden ten grondslag. Potentiële deelnemers identificeren zichzelf niet met leren in een leeromgeving en zien niet voldoende direct nut voor henzelf om daadwerkelijk te gaan leren.

Vormen van vaardigheden

Als deelnemers eenmaal aangezet zijn om te gaan leren, volgt direct de volgende uitdaging. De traditionele vormen van leren sluiten vaak niet aan bij de behoefte van de deelnemers, en daarnaast speelt regelmatig het gebrek aan motivatie en zelfvertrouwen op dat nodig is om een leertraject af te ronden. Ook hier lijken negatieve ervaringen uit het verleden een belangrijke oorzaak, in combinatie met het niet direct kunnen relateren van de leerstof aan wat er speelt in het dagelijks leven van de deelnemers.

Van leren naar participeren: toepassen van de leerstof

Het uiteindelijke doel voor alle projecten en programma's is om deelnemers met de verworven vaardigheden in staat te stellen te participeren in de samenleving, de arbeidsomgeving⁴ of een vervolgopleiding binnen het formele onderwijs. De geleerde vaardigheden moeten daarvoor toegepast worden in een echte situatie. Dit blijkt echter vaak een lastige stap, omdat de interactie met de buitenwereld voor de deelnemers nog leerpunten bevat. Bovendien is de drempel tot het daadwerkelijk doen vaak hoog, omdat fouten buiten de leeromgeving consequenties kunnen hebben.

⁴Voor meer informatie zie het onderzoek van Cubiss:

De onlosmakelijke verbinding tussen basisvaardigheden en inzetbaarheid

Best practice bij participatie: Goddeeris Academy

Goddeeris is een Belgisch bedrijf dat gespecialiseerd is in 'process and utility piping'. Het bedrijf is bezig om een nieuwe manier van werken te ontwikkelen zodat het toekomst-proof is. Daarom werd de Goddeeris-Academy gestart; een intern opleidingsinstituut dat in het aanreiken van technische- en taalvaardigheden niet zozeer focust op certificaten, maar wel op houding en gedrag. De achterliggende gedachte is dat onderzoekende en probleemoplossende medewerkers de flexibiliteit vertonen om met veranderingen mee te gaan. Door doorlopend te investeren in begeleiding, (her)training en educatie kan het Goddeeris team doorgaand groeien en zichzelf en hun talenten verder ontwikkelen. Opvallend is dat de medewerkers van Goddeeris niet alleen een grotere betrokkenheid bij de organisatie laten zien, maar dat ook de deelname is vergroot aan uiteenlopende activiteiten die in de vrije tijd worden georganiseerd. De investering in het personeel heeft daardoor bijgedragen aan de vorming van actief participerende medewerkers.

De verschillende uitdagingen in het verwerven van vaardigheden volgen elkaar op, maar het doorlopen ervaren is voor de deelnemer niet vanzelfsprekend. Om de overgang tussen de verschillende uitdagingen te bevorderen, moeten drempels weggenomen worden. De deelnemers hebben hiervoor bagage nodig, waarin de leeromgeving kan voorzien. Uit de diverse best practices die zijn bezocht of besproken tijdens de werkbezoeken zijn drie voorwaarden af te leiden, die met elkaar lijken samen te hangen:

Motivatie

Goesting leidt tot intrinsieke motivatie. Goesting zorgt ervoor dat de deelnemer start omdat hij graag iets wil en inziet dat hij zijn kennis en inzichten rondom een interesse kan verbeteren. Het leren krijgt daardoor een persoonlijk nut en wordt volgens de betrokkenen minder snel ervaren als iets dat van buitenaf wordt 'opgelegd'. Dit leidt de aandacht af van eerdere negatieve leerervaringen en voedt de wens om resultaat te behalen.

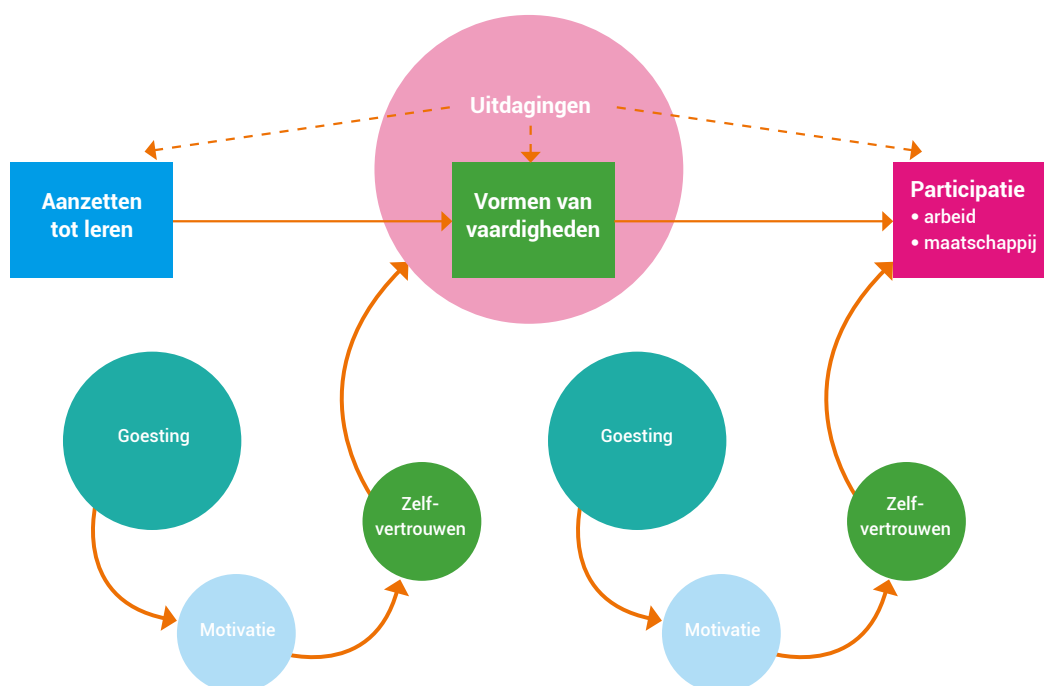
Zelfvertrouwen

Uiteindelijk leiden goesting en motivatie tot een toename van het zelfvertrouwen van de deelnemer. De wens om voor het persoonlijke nut resultaat te behalen, zorgt voor trots en voldoening wanneer deze resultaten ook zichtbaar worden. De deelnemer lijkt dit te ervaren als het behalen van een overwinning op zichzelf. Alle betrokkenen geven dan ook aan dat zelfvertrouwen de meest stimulerende factor is voor de deelnemer om door te zetten en door te willen leren of zich verder te willen ontwikkelen.

Goesting

Het Vlaamse woord *goesting* dat tijdens één van de werkbezoeken werd genoemd, drukt de eerste voorwaarde voor deelname aan een leerproces uit. Met goesting wordt in de context van het leren van vaardigheden een interesse bedoeld, die gekoppeld is aan een verlangen of de zin om met deze interesse aan de slag te gaan. In deze goesting ligt volgens de betrokkenen een sleutel naar de wil om te starten met leren, met name omdat de insteek positief is en niet gericht op een gebrek aan aanwezige kennis of vaardigheden.

De optelsom van **goesting**, **motivatie** en **zelfvertrouwen** verlaagt de drempel naar de volgende uitdaging die de deelnemer in het leertraject wacht. Daarom beperkt het aanspreken op goesting zich niet tot het aan boord krijgen van de deelnemer, maar herhaalt het zich bij iedere stap die wordt gezet.

Figuur 2: De stimulerende rol van goesting, motivatie en zelfvertrouwen in een leerproces

De keten van de eerste aanzet tot leren via het daadwerkelijk vormen van vaardigheden naar participatie vormt een opbouwend leerproces. Het leren van vaardigheden via dit proces waarbij goesting, motivatie en zelfvertrouwen voor de doorstroom zorgen, maakt het verwerven en toepassen van vaardigheden gemakkelijker.

De ervaringen van Nieuwe Veste binnen het Taalhuis en van een aantal best practices doen vermoeden dat creatieve activiteiten het leerproces positief beïnvloeden. Hoewel de opzet van deze activiteiten vaak instinctief is, lijkt creativiteit zowel aan de uitdagingen als aan de doorstroom een impuls te geven. In het volgende hoofdstuk wordt daarom dieper ingegaan op de invloed van creativiteit op het leerproces.

Best practice bij het bevorderen van de doorstroom in een leerproces: Blenders – Digidak

Blenders in Turnhout laat via het programma van Digidak in kleinschalige en laagdrempelige openbare computerruimtes mensen kennismaken met de mogelijkheden van nieuwe media. Hierbij start de eerste kennismaking van de deelnemers met Digidak niet per sé bij de behoefte aan het verbeteren van de digitale vaardigheden. Als ingang wordt gezocht naar een voor de deelnemers herkenbare situatie die aansluit bij hun goesting – zoals koken of kleding naaien – waaraan pas in tweede instantie de mogelijkheden van het werken met computers en internet wordt gekoppeld. Wanneer de deelnemer hiervan plezier ervaart, inziet welke mogelijkheden dit biedt en zelfvertrouwen opdoet, wordt de stap gezet naar het verder ontwikkelen van andere digitale vaardigheden. Daarbij wordt opnieuw gezocht naar een thema dat aansluit bij het interessegebied van de deelnemer en een werkvorm die de opgedane kennis in een toepasbare context plaatst. Voorbeelden daarvan zijn het leren gebruiken van social media of het maken van een PowerPoint presentatie over een onderwerp relaterend aan de goesting.

Best practice bij goesting: Talentenbank gemeente Aarschot

In België kan gemeente Aarschot worden gezien als bevlogen voorbeeld voor het niet vanuit problemen maar vanuit kansen naar de omgeving te kijken. Wout Plasmans ontwikkelt hier projecten die midden in de samenleving vorm krijgen. Hij spreekt inwoners aan op hoe zij met hun talenten – zoals timmeren, schilderen of grafische vormgeving – hun wijk of dorp mooier en socialer kunnen maken. Hij zoekt bewust iets wat dicht bij de mensen ligt, bij hun 'goesting' en talenten, om een (leer) proces op gang te brengen. Het resultaat van zijn inspanningen heeft geleid tot een groot scala aan lokale en regionale sociaal-culturele evenementen.

Best practice bij creativiteit & aanzetten tot leren: Kirkens Bymisjon – Re-tro workshop

In Noorwegen bevindt zich in de stad Bergen een initiatief dat via de creativiteit van deelnemers verdere ontwikkeling van essentiële vaardigheden stimuleert. Kirkens Bymisjon heeft hier onder het label Re-tro een werkplaats geïnitieerd waar van gebruikte wol nieuwe producten worden gemaakt. In de werkplaats starten mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt met het maken van eenvoudige artikelen, waarna zij naar eigen inzicht aan de slag gaan met een collectie modeartikelen en accessoires. Hiervoor moeten zij een beroep doen op hun creativiteit. Wanneer dit bij de deelnemers tot resultaten leidt waarvan zij zich eigenaar voelen, neemt het zelfvertrouwen toe samen met hun essentiële vaardigheden. Kirkens Bymisjon speelt op deze toename in het zelfvertrouwen in door de deelnemers uit te nodigen hun eigen artikelen in een pop-up setting te verkopen. Daarbij wordt gekeken naar wat een deelnemer nodig heeft om deze volgende stap in het leerproces te kunnen zetten.

4. Leerproces en creativiteit

Tijdens de werkbezoeken is een aantal best practices bezocht waarin duidelijk sprake was van het inzetten van creatieve activiteiten. De aard van deze best practices liep sterk uiteen, evenals het doel. Waar in het ene voorbeeld creativiteit als middel tot het werven van deelnemers werd gezien, werd in een ander voorbeeld creativiteit ingezet om het vormen van essentiële vaardigheden een speelser karakter te geven. Ook zijn er best practices bezocht en besproken waarin creativiteit niet alleen een middel tot het leren van vaardigheden was, maar ook een doel op zich.

Aan de hand van een theoretisch onderzoek is gezocht naar de raakvlakken tussen creativiteit en het vormen van vaardigheden. Ondersteund door verhalen uit de praktijk wordt in dit hoofdstuk uitgelegd waar en waarom creativiteit een bijdrage kan leveren aan het leerproces.

Goesting, motivatie en zelfvertrouwen: flow

Mihaly Csikszentmihalyi (1990) heeft onderzoek gedaan naar de omstandigheden die een persoon nodig heeft om zo goed mogelijk een activiteit te kunnen uitvoeren of te kunnen leren. Allereerst noemt Csikszentmihalyi dat de wil om te leren en aan persoonlijke doelen te werken een belangrijke voorwaarde vormt om een leerproces aan te gaan. Wanneer de wil om te leren aanwezig is, geeft Csikszentmihalyi aan dat het leerproces erop gericht moet zijn om de deelnemer ook gemotiveerd te houden. Daarvoor is het belangrijk dat een deelnemer werkt aan een opgave die vertrekt bij wat de deelnemer kan om hier een uitdaging aan te koppelen. Indien de uitdaging aansprekend en haalbaar is, leidt dit volgens Csikszentmihalyi tot voldoening en het ervaren van groei. Het zelfvertrouwen dat de deelnemer hierdoor opdoet draagt bij aan de concentratie en het doorzettingsvermogen.

Deze opeenvolging van de wil om te leren aan persoonlijke doelen, het behouden van motivatie en het verwerven van zelfvertrouwen om door te zetten, noemt Csikszentmihalyi de 'flow-theorie'. Deze theorie vertoont sterke overeenkomsten met de doorstroom op basis van goesting, motivatie en zelfvertrouwen die op basis van de opgehaalde ervaringen in hoofdstuk 3 is geschetst.

Best practice bij creativiteit & het vormen van vaardigheden: Het Gevolg

Het Gevolg in Turnhout is een interessante speler binnen het culturele veld wanneer het gaat over het leren van vaardigheden. Bij de 'hartenprojecten' van dit professionele theater staat kwaliteit voorop, maar niet zonder aandacht voor de brede ontwikkeling die hun deelnemers doormaken. In tegendeel: als bezielend leider van het theater gebruikt Stefan Perceval het creatieve proces om tot een productie te komen waarbij hij een beroep doet op een veelheid aan vaardigheden. Het theater werkt met doelgroepen die een afstand ervaren tot de samenleving of door de samenleving als buitenstaander worden gezien zoals anderstalige nieuwkomers, jonge vluchtelingen, mensen in armoede. Vanuit deze doelgroepen laat Stefan onderwerpen aandragen die tot een verhaallijn leiden. Samen met de doelgroep wordt dit uitgewerkt in een productie waarin de doelgroep zelf de deelnemende acteurs zijn. In een intensief traject wordt gezocht naar woorden, uitdrukkingen, bewegingen en interactie om het verhaal over de bühne te brengen. Deelnemers geven aan door hun deelname hun taalgebruik en woordenschat te hebben ontwikkeld, maar ook zelfvertrouwen te hebben opgedaan en meer begrip te hebben gekregen voor de betekenis van hun individuele ontwikkeling in een bredere context.

De relatie tussen creativiteit en het bereiken van de flow

Csikszentmihalyi beschrijft in zijn flow-theorie dat een aantal belemmerende factoren het leerproces negatief kunnen beïnvloeden: het ervaren van onverschilligheid en gebrek aan interesse in de omgeving, het vervallen in negatieve aandacht voor problemen die het vinden van oplossingen in de weg staat, een hoge reactie op prikkels uit de omgeving, de afwezigheid van opwinding en het vervallen in automatismen. Uit diverse onderzoeken komt naar voren dat hier een positieve relatie met creativiteit gelegd kan worden.

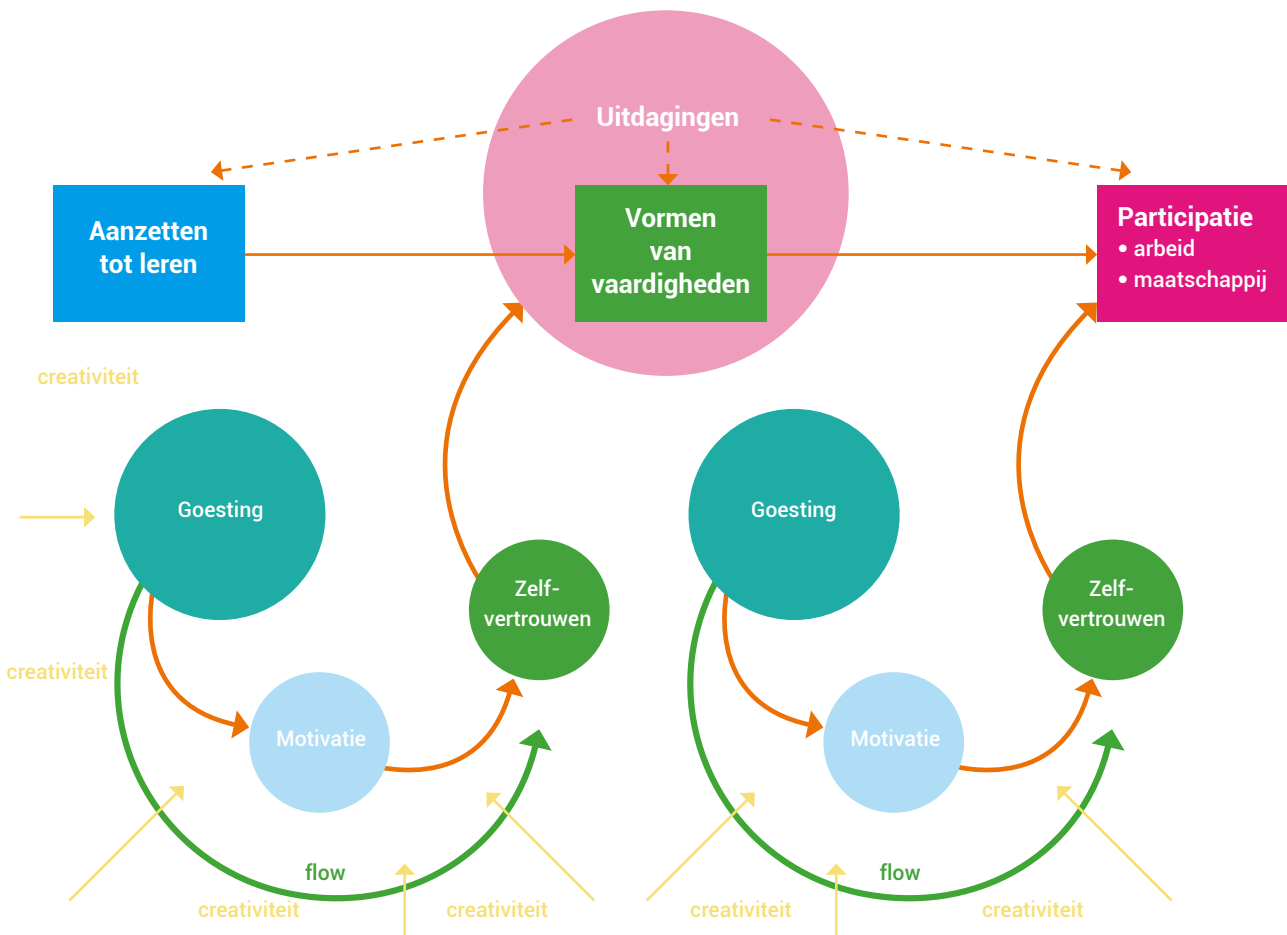
Volgens Richards (2007) zorgt deelname aan creatieve activiteiten ervoor dat iemand open durft te staan voor nieuwe ervaringen. Creatieve activiteiten zorgen voor verrassing en laten deelnemers actief observeren, waardoor de bereidheid toeneemt om onbekende dingen te ontdekken. Ook uit een onderzoek van DeMoss en Morris (2002) komen deze bevindingen naar voren. Zij concluderen dat het combineren van kunst(vormen) met andere vakgebieden zorgt voor een positieve invloed op de leercultuur, doordat kunst het plezier in leren aanwakkert. Onderzoek van TNO (2015) toont bovendien aan dat creatieve activiteiten leiden tot het verwerven van nieuwsgierigheid, vindingrijkheid, volhardend zijn, anders durven zijn, interacteren met anderen, output gericht zijn en trots zijn op het verrichte werk.

Creatieve activiteiten lijken dus bij deelnemers interesse voor de omgeving op te wekken, bij te dragen aan een actieve

Best practice bij creativiteit & het ontwikkelen van creatieve vaardigheden: De Ruimte

In Turnhout is vanuit De Ruimte het kunstenaarschap aangegrepen om een bijdrage te leveren aan het uitdagen van groepen met een afstand tot de samenleving, zoals mensen met een beperking en gedetineerden. In een grafische werkplaats worden tweedimensionaal drukwerk en driedimensionale installaties uitgevoerd voor ontwerpen die tot stand zijn gekomen in een samenwerking tussen een kunstenaar en de doelgroep. Dit voorbeeld onderscheidt zich van andere best practices doordat het aanboren van de creativiteit van de deelnemers het doel van de activiteiten is. Op deze manier wil De Ruimte bewustzijn creëren voor de positie van de doelgroep in de samenleving. Deelnemers aan projecten in De Ruimte leren door de activiteiten dat hun kwaliteiten op waarde worden geschat, wat met regelmaat leidt tot de behoefte aan een vervolgtraject binnen of buiten de kunst.

werkhouding en het zoeken naar oplossingen te stimuleren. Door het aanreiken van creatieve activiteiten worden deelnemers geholpen om de flow te die zij nodig hebben om hun leerproces succesvol te doorlopen. De barrières in een leerproces nemen daardoor af en het leren wordt gezien als positieve uitdaging.

Figuur 3: Creativiteit bevordert de doorstroom in een leerproces via goesting, motivatie en zelfvertrouwen

De relatie tussen creativiteit, creatieve werkvormen en de vorming van vaardigheden

Naast het bereiken van de flow speelt creativiteit ook een rol in het vormen van vaardigheden.

Mark Mieras (2009) legt een verband tussen het inzetten van creatieve werkvormen en de ontwikkeling van het menselijke brein. Waar de linkerhersenhelft is gericht op controle, structuren, verbanden leggen en doelgerichtheid, wordt de rechterhersenhelft ingezet voor associatie en experiment. Met het inzetten van creatieve werkvormen in een leerproces worden beide hersenhelften aangesproken, waardoor het brein in staat is om divergent te denken en opties af te wegen. Dat is nodig om structuur te kunnen aanbrengen en keuzes te kunnen maken.

Ook DeMoss en Morris (2002) benoemen de versterkende werking van het inzetten van kunst(vormen). Zij constateerden dat wanneer er een combinatie van kunst en andere leergebieden wordt aangereikt, er echt begrip van de leerstof ontstaat dat verdergaat dan het onthouden van feitjes. Marzano (2009) beschrijft het effect van 'non-verbale representatie'. Hierin geeft hij aan dat kennis zowel linguïstisch (verbaal/talig) als visueel (non-verbaal) in het brein wordt opgeslagen. Als deze beide manieren in samenhang worden toegepast, zoals dat vaak bij creatieve activiteiten het geval is, kan er dieper nagedacht worden over informatie en het geleerde beter worden onthouden.

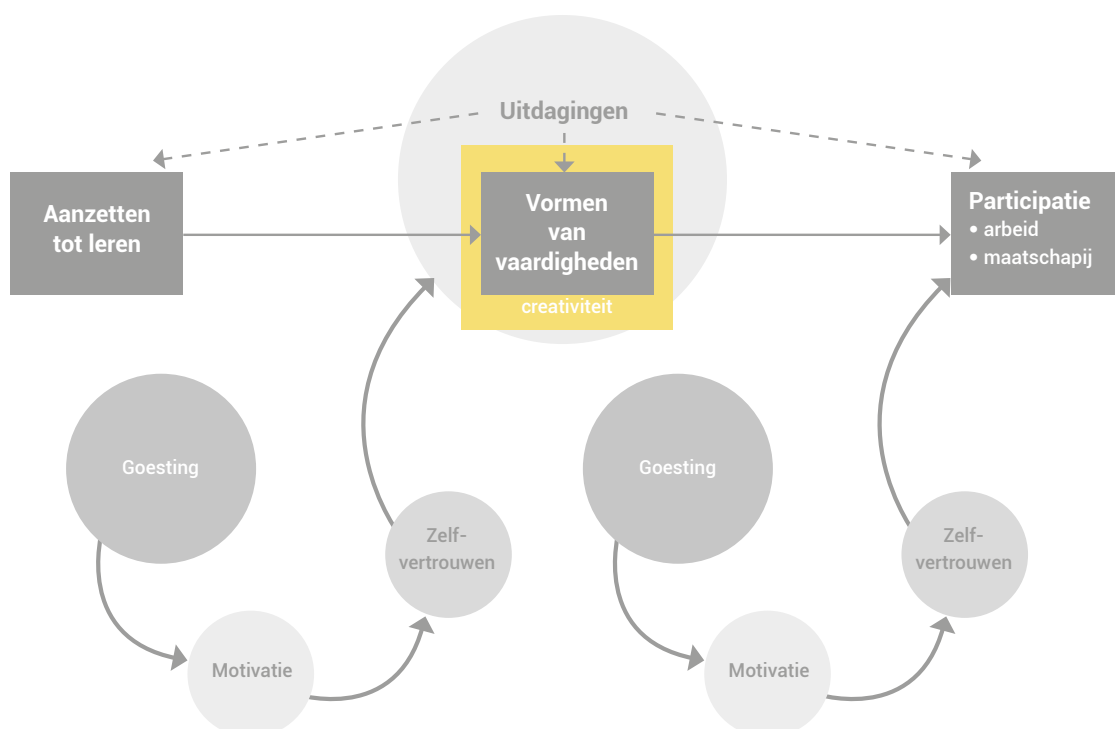
Ook Barend van Heusden (2010) verbindt creativiteit aan leren. Hij beschrijft dat creativiteit bestaat uit het op nieuwe manieren combineren en inzetten van waarneming (herinneringen, kennis, ervaringen) om tot nieuwe interpretaties en werkelijkheden te komen. In een leerproces helpt dit om onszelf verder te ontwikkelen. TNO onderschrijft deze gedachtegang.

Best practice bij creativiteit & het vormen van vaardigheden: Word Factory

De Bergen Public Library in Noorwegen biedt kinderen in hun Word Factory Workshop met een creatieve werkvorm het ontwikkelen van taalvaardigheden aan. Deelnemende kinderen worden uitgedaagd om aan de hand van beeldende voorwerpen nieuwe woorden te vormen en betekenissen te benoemen. Door het gebruik van creativiteit wil de bibliotheek het plezier bevorderen en het associatief denken vergroten. Kinderen reageren enthousiast op deze workshop, laten een actieve werkhouding zien en komen tot meer en andere woorden dan wanneer zij door een docent woorden aangereikt zouden hebben

In Creatief Vermogen - de ontwikkeling van een meetinstrument voor leerlingen op school (2015) wordt beschreven dat creatieve werk- en leervormen een bijdrage leveren aan het ontwikkelen van het creatief vermogen van de deelnemer.

Uit de onderzoeken van Mieras, DeMoss en Morris, Marzano, Van Heusden en TNO komt naar voren dat creativiteit zich op twee manieren verhoudt tot het vormen van vaardigheden. Allereerst hebben creatieve werkvormen een ondersteunende functie, doordat zij de hersenhelften laten samenwerken en nieuwe verbindingen in het brein stimuleren. Dit bevordert het leerproces doordat het het leren interessant maakt en begrip vergroot ongeacht het onderwerp van de leerstof. Maar tegelijkertijd trainen creatieve werkvormen de hersenen om oplossingsgericht te denken. In de snel veranderende samenleving is dit creatieve vermogen een vaardigheid die steeds belangrijker wordt. Bij het vormen van vaardigheden is creativiteit dus zowel middel als doel.

Figuur 4: Creativiteit geeft een impuls aan het leren van vaardigheden en stimuleert tegelijkertijd de ontwikkeling van creatieve vaardigheden

De relatie tussen creativiteit en het stimuleren van participatie in de samenleving

Een derde relatie tussen creativiteit en een leerproces komt naar voren in het (leren) toepassen van de leerstof in het dagelijks leven. Elliot W. Eisner (2012) legt deze behoefte uit met een biologische verklaring. Hij beschrijft dat educatie het proces is waarin wij leren onszelf en ons leven te creëren. Omdat de mens vanuit overlevingsdrang is geprogrammeerd om te reageren op de omgeving, is een leerproces niet volledig zonder input van buitenaf. We hebben het nodig om contact te leggen met anderen zodat we de cultuur waarin we leven kunnen delen en ons bewustzijn kunnen uitbreiden. Eisner verwijst voor de interactie met de buitenwereld als eerste naar het betrekken van kunst(vormen) bij het leerproces, omdat het creatieve proces waarmee kunst tot stand komt kan worden gezien als een uiting van normen en waarden.

Ook Mieras legt een relatie tussen het leren en de omgeving. Vanuit de ontwikkeling van de hersenen verwoordt hij dat leren gaat over een interactief spel van verwachtingen en verrassingen. Ons brein verwerkt niet zozeer op zichzelf staande leerstof, maar de verwachting van de betekenis van die leerstof in de buitenwereld. Daarom vraagt leren volgens hem interactie, context en een omgeving waarin fouten mogen worden gemaakt. Het inzetten van kunst in onderwijs biedt deze voorwaarden, doordat creativiteit aanzet tot spelenderwijs ontdekken en het ontwikkelen van emotionele intelligentie.

De bevindingen van Mieras laten samen met die van Eisner zien dat creativiteit een belangrijke rol speelt in het verkleinen van de stap naar het daadwerkelijk gaan toepassen van de leerstof in de praktijk. En met het verkleinen van die stap neemt de kans dat het leren van essentiële vaardigheden daadwerkelijk leidt tot het vergroten van participatie toe.

Best practice bij creativiteit & zelfvertrouwen voor participatie: Citizen's curriculum

Zowel in Wales als in Engeland wordt binnen het volwassenenonderwijs bewust ingezet op het activeren tot participatie in de samenleving. In hun werk in Wales en Engeland heeft het Learning & Work Institute pilots van Citizen's Curriculum geleid door heel Engeland. In dit programma worden de deelnemers ondergedompeld in de cultuur van de omgeving.

Als onderdeel van het Citizen's curriculum in Engeland heeft het Leicester College een pilot opgezet waarin de deelnemers op basis van een onderwerp een discussie hebben gevoerd, om vervolgens op internet en in de stad op zoek te gaan naar achtergrondinformatie. Doordat de resultaten hiervan moesten worden gepresenteerd aan de hand van een korte film of Prezi, werd het betrekken van de omgeving onderdeel van het trainen van de digitale- en taalvaardigheden. Een vergelijkbare pilot is opgezet door de City of Bradford Metropolitan District Council. Hier werden deelnemers uitgedaagd om de training van hun digitale- en taalvaardigheden te verbinden aan burgerschapsontwikkeling, door het voorbereiden en uitvoeren van een community productie gebaseerd op de film Frozen.

Learn Devon werkte voor het Citizen's curriculum samen met o.a. een woningcorporatie aan het ontwikkelen van kookworkshops, waarin rekenvaardigheden werden gekoppeld aan financiën en gezondheid. De link naar digitale- en taalvaardigheden en participatie in de samenleving bestond in deze opzet uit het delen van recepten door middel van blogs en social media.

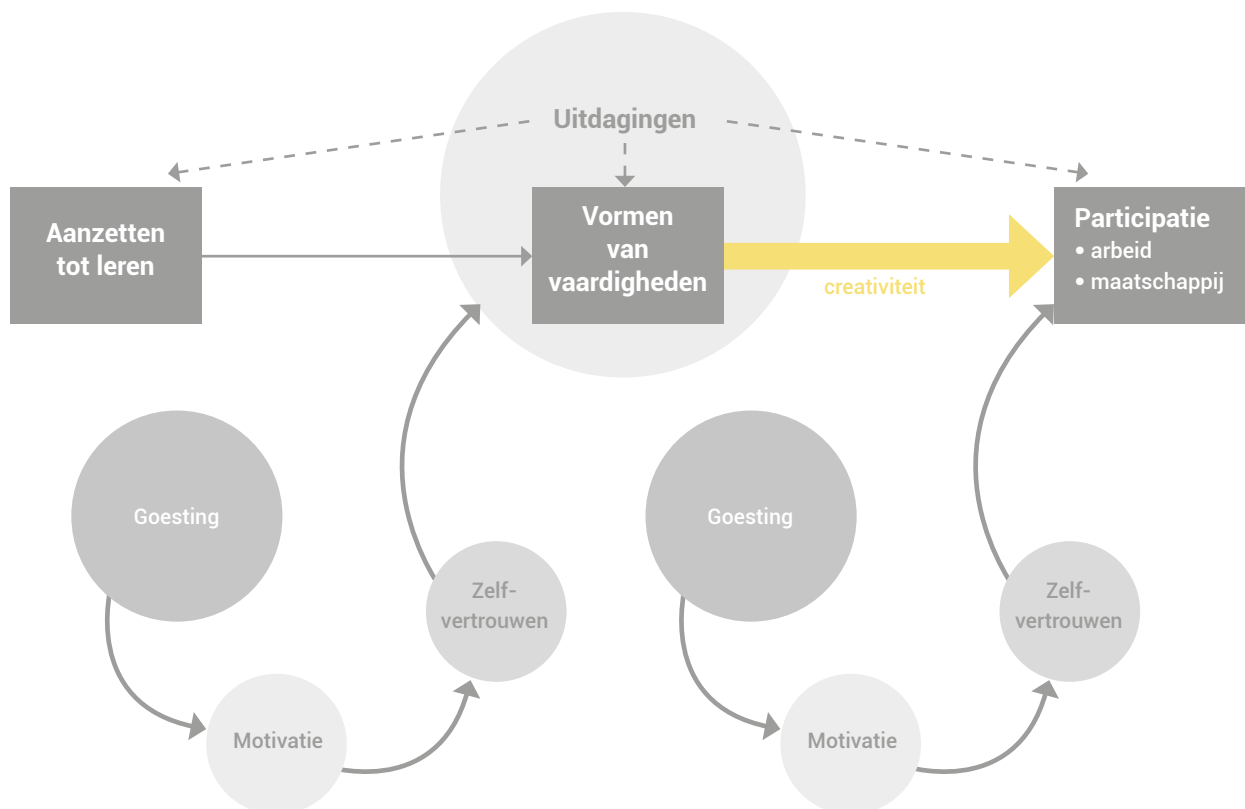
Dankzij de uiteenlopende onderdelen in het Citizen's curriculum ontdekten de deelnemers de (culturele) mogelijkheden in de lokale samenleving. De deelnemers gaven aan hierdoor hun omgeving beter te leren kennen en benoemden de meerwaarde via een gedeelde ervaring met de groep. Met regelmaat maken deelnemers na deze kennismaking ook in hun vrije tijd gebruik van het lokale activiteiten aanbod.

In een ander Learning & Work-programma 'Family Learning', wordt kunst gekoppeld aan de ontwikkeling van vaardigheden. Hier leren ouders samen met hun kinderen. De cursussen helpen volwassenen hun essentiële vaardigheden te ontwikkelen en tegelijkertijd hun vermogen om hun kinderen te ondersteunen. Bijvoorbeeld door middel van een reeks cursussen die essentiële vaardigheden op een creatieve manier inbedden - door fotografie, coderen, kunst, pottenbakken en ukelele-spelen.

Best practice bij creativiteit & zelfvertrouwen voor participatie: Theatertaal

Ter overbrugging van het stilvallen van de taallessen gedurende de zomervakantie, startte Nieuwe Veste in Breda in 2017 met Zomertaal. Zomertaal is een programma met uiteenlopende activiteiten, waarin het oefenen van de taalvaardigheden centraal staat. Theatertaal is één van deze activiteiten.

Bij Theatertaal spelen de deelnemers in theaterklassen met elkaar dagelijkse situaties na, zoals naar de kapper of dokter gaan of telefoneren. In de lessen bedenken de deelnemers zelf het verhaal, hoe ze zich moeten gedragen of bewegen en wat ze kunnen zeggen. Ze ervaren op deze manier wat ze al kunnen en wat ze nog nodig hebben om in een reguliere setting te functioneren. Uit de terugkoppeling van de deelnemers blijkt dat ze Theatertaal als zeer nuttig ervaren. Terwijl ze speelplezier ervaren in de interactie met anderen en hun problemen even kunnen loslaten, maken de deelnemers in een veilige setting gebruik van taal. In de theaterlessen moeten ze praten én luisteren, wordt geoefend met reeds geleerde woorden en komen nieuwe woorden in een context voorbij. Dit leidt tot meer lef en zelfvertrouwen om Nederlands te praten en een ander te durven aanspreken, ook in het dagelijks leven.

Figuur 5: Creativiteit verlaagt door het leren toepassen van vaardigheden de drempel naar participatie

5. Antwoord op de deelvraag: De drie bijdragen van creativiteit aan persoonlijke ontwikkeling en het bereiken van doelen in het leven

In hoofdstuk 1 is verwoord dat de activiteiten binnen het programma van Zomertaal de aanleiding hebben gevormd om de relatie tussen creativiteit en het leren van vaardigheden te onderzoeken. Om de rol van creativiteit te kunnen duiden was daarbij de volgende deelvraag geformuleerd:

**Op welke manier kan
creativiteit bijdragen aan
persoonlijke ontwikkeling
en het bereiken van doelen
in het leven?**

In het onderzoek is persoonlijke ontwikkeling in verband gebracht met het aanreiken van educatieve programma's voor vaardigheden aan volwassenen met een (dreigende) achterstand. Het bereiken van doelen in het leven heeft betrekking op het vermogen om volwaardig te kunnen participeren in de samenleving.

Uit het onderzoek is naar voren gekomen dat de doelgroep in het leren van vaardigheden meerdere uitdagingen tegenkomt. Beoogde deelnemers moeten allereerst worden aangezet tot leren, daarna volgt het gericht vormen van de beoogde vaardigheden, en tot slot moet de stap naar het toepassen van het geleerde in het dagelijks leven worden gezet.

De uitdagingen waarmee een deelnemer wordt geconfronteerd volgen elkaar op, maar worden niet vanzelfsprekend aangegaan. Om te beginnen moet een deelnemer worden aangesproken op zijn 'goesting', om het persoonlijke belang van leren in te zien. Dit leidt tot de motivatie om door te zetten en verder te leren. Wanneer vervolgens de resultaten van de inspanningen bij de deelnemer zichtbaar worden, levert dit het zelfvertrouwen op dat nodig is om een nieuwe uitdaging aan te gaan. De opeenvolging van goesting, motivatie en zelfvertrouwen herhaalt zich bij iedere uitdaging die de deelnemer tegenkomt, zodat een doorlopend leerproces ontstaat. Wanneer het leerproces is doorlopen neemt de kans dat de persoonlijke ontwikkeling leidt tot participatie als doel toe.

Met betrekking tot de vraag hoe creativiteit een bijdrage kan leveren aan het leerproces heeft het onderzoek drie invalshoeken naar voren gebracht:

1. Creativiteit is een motor voor het aanzetten tot het vormen van vaardigheden

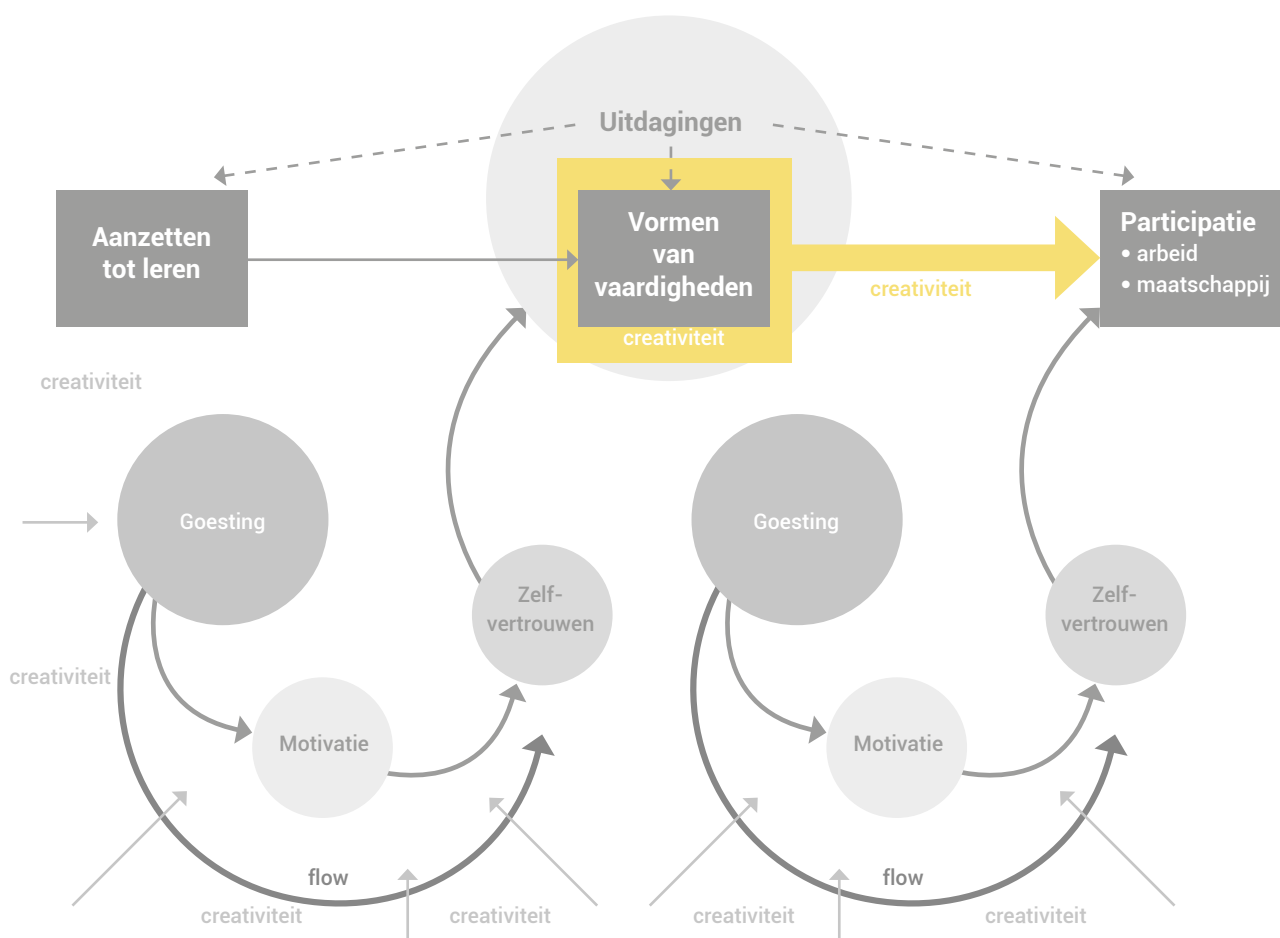
Creativiteit heeft een positieve invloed op het leren als proces, door een belangrijke bijdrage te leveren aan het betrokken krijgen en houden van de deelnemer. Creatieve activiteiten wekken interesse op, zorgen voor een positieve en onderzoekende houding, en dragen bij aan het zelfvertrouwen.

2. Creativiteit zorgt voor aantrekkelijke werkvormen voor het vormen van vaardigheden

Het inzetten van creatieve activiteiten stimuleert de aanleg van nieuwe verbindingen in de hersenen en geeft betekenis en context aan de leerstof. Dit versterkt niet alleen het vermogen om vaardigheden te leren, maar het draagt ook direct bij aan de creativiteitsontwikkeling als een vaardigheid op zich.

3. Creativiteit is een middel om zelfvertrouwen op te doen om aan de samenleving deel te nemen

Het betrekken van kunst(vormen) in het leerproces zet aan tot het doorlopen van een creatief proces waarin culturele normen en waarden uit het dagelijks leven een belangrijke rol spelen. In een leeromgeving waarin oefenen en fouten maken is toegestaan, verkleint dit de stap naar het daadwerkelijk in de praktijk toepassen van de leerstof en het vergroten van participatie.

Figuur 6: De drie manieren waarop creativiteit een bijdrage kan leveren aan persoonlijke ontwikkeling en het bereiken van doelen in het leven

6. De bijdrage van creativiteit aan de transformatie van Taalhuis naar centrum voor ontwikkeling

In hoofdstuk 5 is antwoord gegeven op de deelvraag van dit onderzoek. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de relatie tussen de deelvraag en de geformuleerde hoofdvraag:

Hoe kunnen we het huidige concept van het Taalhuis transformeren naar een centrum voor ontwikkeling waarin alle essentiële vaardigheden zijn opgenomen?

In de hoofdvraag is uitgegaan van alle essentiële vaardigheden. Op basis van de bevindingen uit hoofdstuk 3 kan worden onderbouwd dat het in een dergelijk centrum voor ontwikkeling niet moet gaan om een opsomming van vaardigheden en competenties, maar om een uitgekende optelsom van vaardigheden die essentieel zijn om de participatie van specifieke doelgroepen in specifieke situaties te vergroten. Dit is voor het Taalhuis in Breda herkenbaar, omdat het huidige aanbod al verder reikt dan digitale- en taalvaardigheden.

Het verrichte onderzoek heeft aangetoond dat het inzetten van creatieve werkvormen in Taalhuizen kan bijdragen aan het ontwikkelen van de creatieve vaardigheden van de deelnemer. Met de toenemende aandacht voor het belang van creativiteit voor het flexibel kunnen functioneren in de veranderende samenleving, is dit een eerste manier om creativiteit te relateren aan een transformatie naar een centrum voor ontwikkeling. Het is echter niet de enige manier die uit dit onderzoek naar voren is gekomen. De positieve invloed van creativiteit op het totale leerproces biedt invalshoeken om bij te dragen aan de profilering als centrum voor ontwikkeling dat het Taalhuis nastreeft.

Vanuit verschillende rapportages zijn uitdagingen en aandachtspunten binnen de leerprocessen benoemd die de kansen van het inzetten van creativiteit voor het leerproces in een centrum voor ontwikkeling onderstrepen. Tubbing & Matthijsse (2018) benoemen dat het aanzetten tot leren voor NT1⁶ een taai proces is, waarbij schaamte, gebrek aan motivatie en zelfvertrouwen, en negatieve beelden over zowel zichzelf als leren een belangrijke rol spelen. Zij roepen op tot het definiëren van subgroepen met bijbehorende wervingsprofielen. Stichting Lezen & Schrijven (2018) constateert dat het hebben van beperkte (taal)vaardigheden vaak wordt gezien als een onoplosbaar probleem, terwijl de aandacht zou moeten gaan naar wat iemand door het ontwikkelen van zijn vaardigheden zelfstandig kan doen. Met die invalshoek komt de focus te liggen op het kunnen meedoen, wat leidt tot zelfvertrouwen en levensgeluk. Met de inzet van creativiteit in deze processen kan het Taalhuis zich verder ontwikkelen naar een centrum voor ontwikkeling omdat naast het specifiek leren van andere vaardigheden dan taal ook drempels overwonnen worden, waardoor überhaupt gestart wordt in een leerproces.

In 2017 hebben Habermehl, Segers en de Greef onderzoek gedaan naar de beïnvloedende factoren tijdens een taaltraject voor volwassenen. Zij komen tot de conclusie dat de kwaliteit van het leermateriaal in combinatie met de bijbehorende activiteiten een belangrijk element zijn voor het uiteindelijk verkrijgen van een betere plek in de samenleving. Ook noemen zij in hun onderzoek het belang van het stimuleren en faciliteren van interactie tussen de deelnemers. Hun bevindingen passen bij het belang van het aanreiken van een aansprekende en uitdagende vorm voor het verwerven van essentiële vaardigheden waardoor een leerproces naar nieuwe vaardigheden wordt bevorderd.

Uit diverse onderzoeken van Maurice de Greef komt het belang naar voren om deelnemers van taaltrajecten transfermogelijkheden aan te reiken. Daarmee doelt hij op een leeromgeving die voorziet in het veilig kunnen oefenen van hoe de leerstof in het dagelijks leven kan worden toegepast, zodat het leerproces helpt de stap naar participatie te

⁶ Deze term duidt op de didactische aanpak van het Nederlands voor deelnemers die Nederlands als eerste taal of moedertaal hebben

verkleinen. Brouillette, Grove en Hinga (2015) concluderen bovendien dat het inzetten van theater, beeldende kunst en dans een impuls geeft aan het ontwikkelen van taalvaardigheden. Als onderbouwing dragen zij aan dat het inzetten van kunst deelnemers aanmoedigt om de geleerde taal toe te passen binnen de leeromgeving.

Deze conclusies onderschrijven dat in het leerproces aandacht moet zijn voor het leren toepassen van de opgedane vaardigheden, om de stap naar participatie te verkleinen en dat daarnaast van het sec leren van taalvaardigheden een omslag plaatsvindt naar ontwikkeling in bredere context.

De uitdagingen die zich in een leerproces voordoen zijn herkenbaar in de context van het Taalhuis. Dat betekent dat de drie invalshoeken voor het inzetten van creativiteit een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de ontwikkeling die het Taalhuis aan de deelnemers biedt. Door creativiteit te gebruiken voor het aanzetten tot leren, het op een aantrekkelijke manier vormen van essentiële vaardigheden, en voor het leren toepassen van vaardigheden in de praktijk, draagt creativiteit dan ook bij aan de transformatie van het Taalhuis naar een centrum voor ontwikkeling.

In het volgende hoofdstuk worden de opgedane ervaringen en kennis vertaald naar een praktische handleiding voor de toepassing in de praktijk.

7. De betekenis van de onderzoeksresultaten voor de praktijk van het Taalhuis

Vanuit het onderzoeken en het beantwoorden van de deel- en hoofdvraag in dit onderzoek is de potentie van creativiteit aangetoond. Daarmee vindt creativiteit echter nog niet vanzelfsprekend zijn weg naar de praktijk van het Taalhuis. In dit hoofdstuk wordt daarom een voorzet gegeven voor de praktische vertaalslag. Samen met de aanbevelingen uit hoofdstuk 8 is deze voorzet bedoeld om creativiteit duurzaam in het Taalhuis te kunnen gaan inzetten.

Creativiteit als motor voor het aanzetten tot het leren van essentiële vaardigheden in het Taalhuis

Wanneer een (beoogde) deelnemer zichzelf niet tot de doelgroep rekent of drempels ervaart om een leerproces te starten, kan de interesse worden aangewakkerd door middel van creatieve activiteiten. Deze activiteiten moeten een zogenaamde camouflagefunctie hebben: ze moeten aanspreken op een interesse, zonder de nadruk te leggen op het leren als doel. Een voorbeeld van een dergelijke activiteit is een creatieve les waarin online of digitaal iets moet worden opgezocht of gemaakt.

Zowel het weten te bereiken van de doelgroep als het vinden van een onderwerp of invalshoek die aansluit bij de belevingswereld zijn voorwaarden om door middel van creativiteit tot het leren van essentiële vaardigheden aan te zetten.

Creativiteit als werkwijze voor het vormen van essentiële vaardigheden in het Taalhuis

Wanneer de deelnemer open staat om te leren maar beperkingen ervaart om in een formeel onderwijstraject vaardigheden te verwerven, komt de rol van creatieve werkvormen in het Taalhuis in beeld. Door het leren van essentiële vaardigheden onderdeel te maken van een creatief proces, stimuleert dit de werking van de hersenen en geeft het meer betekenis aan de leerstof. Het inzetten van creatieve werkvormen draagt bovendien ook bij aan de ontwikkeling van de creatieve vaardigheden van de deelnemer. Een voorbeeld van een dergelijke werkvorm is het schrijven van een gedicht of het ontwerpen van een poster. Hierbij dient wel te worden opgemerkt dat het vakgericht bekwamen in kunst en creativiteit voorbijgaat aan de scope van het Taalhuis. Hierin geïnteresseerde deelnemers kunnen worden verwezen naar een vervolgcursus of -opleiding.

Creativiteit als een middel om in het Taalhuis zelfvertrouwen op te doen voor participatie in de samenleving

Wanneer de deelnemer in het leerproces vaardigheden heeft opgedaan maar nog onvoldoende zelfvertrouwen heeft om deze in het dagelijks leven toe te passen, kunnen creatieve

activiteiten helpen de drempel te verlagen. Het gaat hierbij om zogenaamde simulatieactiviteiten: activiteiten waarbij in een veilige omgeving situaties uit het dagelijks leven worden nagespeeld. Een voorbeeld van een dergelijke activiteit is het opvoeren van een rollenspel of het (voor mede participanten en externen) presenteren van een werkstuk. Het is belangrijk dat fouten niet worden veroordeeld, maar worden gezien als noodzakelijke leermomenten voor het begrijpen van de (cultuur in de) samenleving.

Creativiteit in relatie tot het netwerk van het Taalhuis

Een belangrijk kenmerk van het Taalhuis is dat het een knooppunt vormt binnen een netwerk van betrokken organisaties. Het inzetten van creativiteit moet ook in dit netwerkverband worden gezien. Zowel organisaties die dichtbij de doelgroep acteren en een signalerings- of wervingsfunctie vervullen als organisaties die de educatieve activiteiten verzorgen en de stap naar participatie begeleiden, moeten worden betrokken bij het inzetten van creativiteit. Daarnaast is samenwerking met de culturele en creatieve sector nodig om expertise op het gebied van creativiteit aan het netwerk te verbinden.

Creativiteit in de structuur van het aanbod binnen Taalhuis

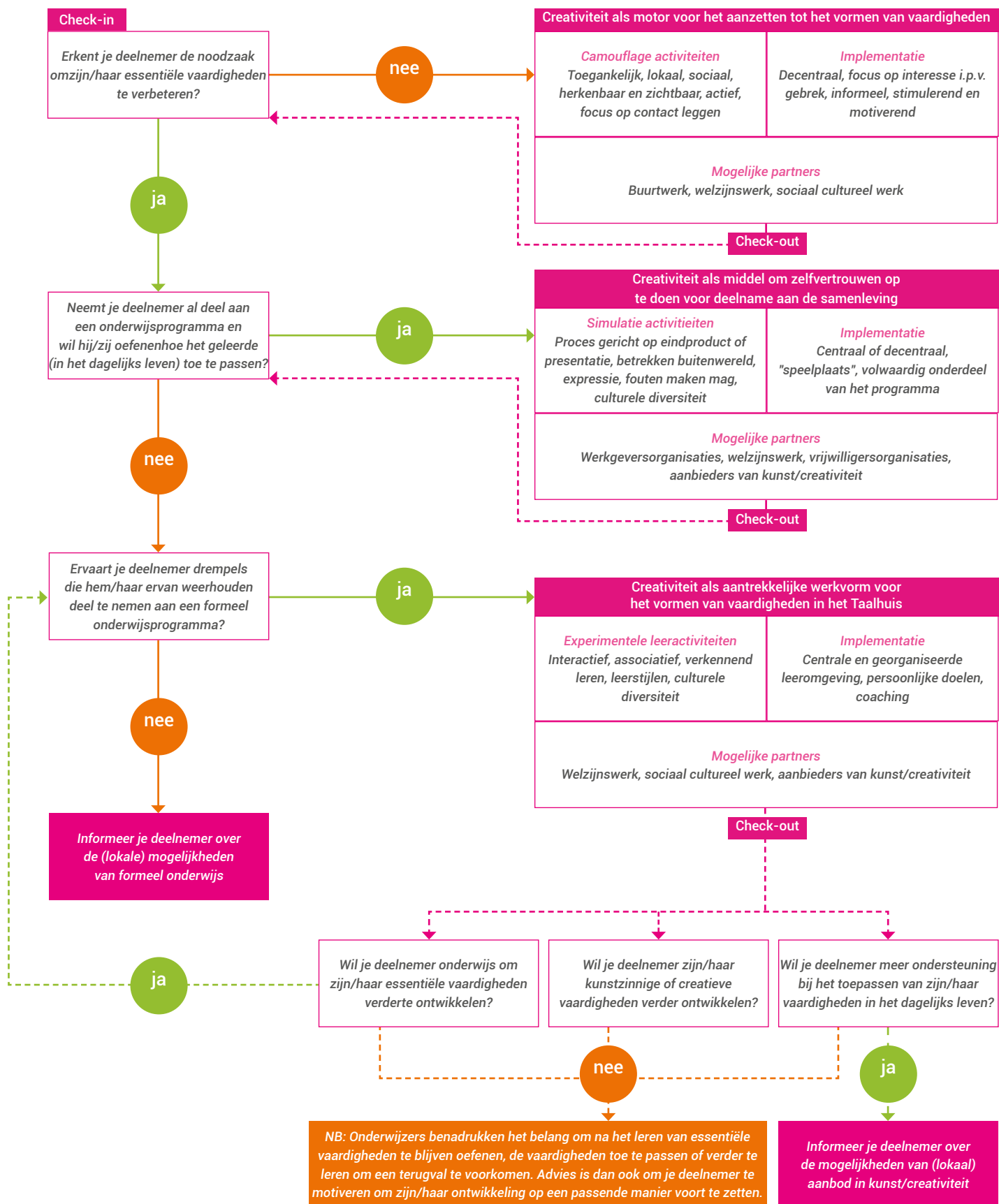
De programma's die het Taalhuis aanbiedt kennen verschillende vormen. Waar de ene activiteit baat heeft bij een centrale organisatie, is het voor een andere activiteit wenselijk om deze in decentrale vorm dicht bij de doelgroep te kunnen aanbieden. Ook de setting waarin activiteiten plaatsvinden is variabel en loopt uiteen van formeel tot informeel, vaak in aansluiting op het doel van de activiteit en de plek die deze inneemt binnen het aanbod. Voor de inzet van creativiteit in het Taalhuis zijn deze variabelen ook relevant. Per activiteit moet bekeken worden welke voorwaarden nodig zijn voor een zo goed mogelijke implementatie in het programma.

Een flexibele handleiding voor creativiteit in het Taalhuis

Het verwerven van vaardigheden is een proces, met de start van het leren als beginpunt en de daadwerkelijke toename van de participatie in de samenleving als eindpunt. Dat wil echter niet zeggen dat iedere (potentiële) deelnemer op hetzelfde moment op dit proces instapt, of met dezelfde bagage het leerproces uitkomt. Het is van belang om een goed beeld te hebben van de leerbehoefte of -vraag van de deelnemer, zodat de juiste vorm van creativiteit kan worden ingezet. Dit vraagt om een flexibele handleiding voor werknemers en vrijwilligers in het Taalhuis, die creativiteit al betreft bij de intake van deelnemers. In figuur 7 is daarom de inzet van creativiteit in het Taalhuis samengevat in een stroomschema.

Om meer en bewuster aan creativiteit ter bevordering van essentiële vaardigheden te werken betekent voor een Taalhuismedewerker of -coördinator dat er meer out of de box naar leerconcepten gekeken moet worden. Innovatie van

leermethoden door middel van uitbreiding van bestaande concepten met creativiteit, vereist nieuwe, andere samenwerkingen met creatieve partijen of structurele inbedding van creativiteit in eigen methoden.

Figuur 7: Stroomschema voor creativiteit in het dagelijks werk van het Taalhuis

8. Aanbevelingen

Breid het Taalhuis aan de voorkant uit voor een betere werving op basis van creativiteit

Het Taalhuis is momenteel een platform dat deelnemers en taalaanbieders bij elkaar brengt. Het is daarbij wel voorwaarde dat de deelnemer zijn leer- of ontwikkelbehoefte erkent. Omdat creativiteit hier als motor voor het aanzetten tot leren kan dienen, is het aan te bevelen om het Taalhuis 'naar de voorkant' uit te breiden met een samenwerking met sociaal-cultureel werk. Dit kan er bijvoorbeeld toe leiden dat camouflage activiteiten in plaats van bij het Taalhuis plaatsvinden bij een partnerorganisatie die dicht bij de doelgroep werkt. Dit bevordert dat er wordt gefocust op een interesse in plaats van een gebrek. De partnerorganisatie kan vervolgens fungeren als 'toeleverancier' voor het Taalhuis.

Gebruik intakes voor zowel het achterhalen van het (taal) niveau als de goesting om aanpak te bepalen

Bij contact met een potentiële deelnemer zijn er verschillende invalshoeken die leiden tot een aanpak met een bijpassende inzet van creativiteit (zie stroomschema op pagina 19). Het is bij (nieuw) contact dan ook van belang om met behulp van een intake het niveau en leerdoel van de deelnemer te bepalen. Daarnaast is het voor de effectiviteit van een creatieve interventie van belang om ook de 'goesting' te bespreken. De creatieve activiteiten die bij de aanpak aansluiten zullen daardoor aansprekender zijn voor de deelnemer en de efficiëntie van het leren vergroten. Om de leerbehoefte te achterhalen is, naast een intake via een persoonlijk gesprek, een tool beschikbaar via www.ikwilleren.nl

Voorkom een overlap met sociaal, maatschappelijk en/of cultureel werk

Met het bevragen van de goesting, interesses, behoeften en doelen, bestaat de kans dat de deelnemer problemen of juist oplossingen benoemt die buiten de scope van het Taalhuis vallen. In deze situaties is het noodzakelijk om een goed inzicht te hebben in het netwerk van sociale, maatschappelijke, maar wellicht ook culturele organisaties, zodat het Taalhuis de deelnemers goed op weg kan helpen door een passende verwijzing.

Maak creativiteit structureel onderdeel van het programma

Maak de creatieve leervormen structureel onderdeel van het programma. Leg bij deze leervormen en activiteiten ook altijd het doel vast en bespreek dit met de deelnemers. Dit om te voorkomen dat het als 'knutselen' gezien wordt en aan het leerdoel voorbij wordt gegaan. Evalueer ook altijd na afloop van een activiteit of het gestelde doel behaald is.

Houd daarnaast bij uitleg van het leerdoel ook rekening met context; culturele achtergrond kan een rol spelen in begrip van leervormen, het is in onze westerse samenleving vrij normaal om te experimenteren met leervormen, maar in andere culturen minder.

Het is tevens wenselijk om binnen de deskundigheidsbevordering van medewerkers en vrijwilligers te verrijken met creativiteit, waardoor het bewustzijn op inzet van creativiteit zowel in als naast reguliere lessen toeneemt.

Zoek samenwerking met creatieve experts

Zoek samenwerking met partijen die expertise hebben op cultureel/creatief vlak. Zij zijn beter bekend met de werking van een creatief proces, weten hoe je de creativiteit van de deelnemer aanboort en welke activiteiten passen bij de beoogde doelen. Door de expertise van het Taalhuis te verbinden aan expertise op cultureel/creatief vlak, kan het leerprogramma op een optimale manier worden uitgewerkt.

Verwijs na afronden stappen steeds terug of door

Het is belangrijk om de deelnemers in het leerproces en daardoor ook in een flow te houden. Continuïteit zorgt voor doorstroom in het proces. Evalueer na een stap steeds de bereikte doelen en verwijs door of terug naar een programma of partner.

Agendeer het nut van creativiteit op verschillende plaatsen

Het inzetten van creativiteit raakt uiteenlopende opdrachtgevers en samenwerkingspartners zowel in de geformuleerde doelen van het Taalhuis als in de uitvoering. Voor een breed gedragen implementatie is het van belang dat alle partijen (opdrachtgever, Taalhuis, sociaal-maatschappelijk en culturele partners) bekend zijn met de argumenten om creativiteit in het programma in te brengen. Het helpt de beeldvorming over het maatschappelijk nut van creativiteit in een leeromgeving vanuit diverse hoeken te benoemen. Wanneer het creatieve proces niet enkel als 'iets leuks' wordt gezien kan daarnaast een opdrachtgever meesturen om de duurzaamheid te helpen bevorderen.

Breng de impact voor deelnemers (en hun omgeving) in kaart

In dit onderzoek is de impact voor deelnemers bekeken aan de hand van gesprekken met initiatiefnemers en literatuur. Om nog meer draagvlak te krijgen is het aan te bevelen om in een vervolgonderzoek aandacht te besteden aan de impact van creatieve leervormen voor zowel de verwerving van essentiële vaardigheden als de invloed op het welbevinden en de mate van participatie van deelnemers. Wanneer dit kwantitatief en kwalitatief in kaart is gebracht, is beter zichtbaar wat het de deelnemers daadwerkelijk oplevert en kunnen programma's hierop worden aangepast.

Maak gebruik van de bestaande structuren voor het delen van kennis over creativiteit in het Taalhuis

De Toolkit van Stichting Lezen & Schrijven zorgt voor een uitwisseling van kennis en informatie over taalvaardigheid, maar ook over andere essentiële vaardigheden. Omdat partijen die belang hebben bij of werken aan verbetering van essentiële vaardigheden hier terecht kunnen, is dit een logische plek om ook achtergrondinformatie, best practices en leerpunten op het gebied van creativiteit onder te brengen. Voor meer informatie, zie:

- www.readingandwriting.eu/dutch-projects-and-tools (ENG)
- www.taalhuis.nl/instrumenten (NL)

Leg een verbinding tussen dit onderzoek en het onderzoek van Cubiss naar de relatie tussen essentiële vaardigheden en arbeidsparticipatie

Werkgevers hebben baat bij werknemers die over essentiële vaardigheden beschikken. Omdat creativiteit zowel in het aanzetten tot leren als in het vormen en toepassen van vaardigheden een rol speelt en het Taalhuis bovendien in staat is dit in combinatie aan te bieden, is het van belang om ook bij werkgevers bewustwording te creëren voor dit onderwerp. Cubiss heeft het thema arbeidsparticipatie als onderdeel van dit Erasmus+ project uitgewerkt ('De onlosmakelijke verbinding tussen basisvaardigheden en inzetbaarheid'). Het lijkt daarom logisch om creativiteit en arbeidsparticipatie samen verder in de praktijk te brengen.

Literatuurlijst

- Brouillette, L., Grove, D. & Hinga, B. (2015) How Arts Integration Has Helped K–2 Teachers to Boost the Language Development of English-Language Learners
- Csikszentmihalyi (1990) Flow: The psychology of optimal experience
- Csikszentmihalyi (1998) Creativiteit, over 'flow', schepping en ontdekking
- De Greef, M. Sociale inclusie versterkt door leren. Geraadpleegd op 3 oktober 2019 van www.volwassenenleren.nl
Hierin verwijzingen naar:
 - o Nijhuis, J., Segers, M. & De Greef, M. (2015). Succesfactoren van taaltrajecten. Maastricht: Maastricht University.
 - o De Greef, M., Segers, M. & Verté, D. (2012b). Understanding the effects of training programs for vulnerable adults on social inclusion as part of continuing education. *Studies in Continuing Education*.
 - o De Greef, M. (2011). Ondersteuning en certificering van digitaal leren voor laagopgeleiden.
- DeMoss, K. & Morris, T. (2002). How arts integration supports student learning: Students shed light on the connections. *Chicago Arts Partnerships in Education (CAPE)*.
- Eisner, E.W. (2012), *The arts and the creation of mind*
- Habermehl, I., Segers, M. & De Greef, M. (2017). Op weg naar een succesvol leertraject voor volwassenen. Een kwalitatief onderzoek naar de beïnvloedende factoren tijdens een taaltraject voor volwassenen
- Marzano, R.J. (2009) Wat werkt in de klas: Research in actie. Geraadpleegd op 9 september van www.onderwijsmaakjesamen.nl/actueel/denkbeelden-non-verbale-representatie-in-praktijk/
- Mieras, M. (2009) Ben ik dat? Wat hersenonderzoek vertelt over onszelf
- Mieras, M., Thema's. Consulted on 3 oktober 2019, van www.mieras.nl/themas/
- Richards (2017) Beyond Big and Little: The Four C Model of Creativity
- Reading & writing Foundation (Stichting Lezen & Schrijven) (2018) Hoe bereik je moeilijk bereikbare laaggeletterden, zoals laaggeletterden met Nederlands als moedertaal? Interim report focused on work, debt and poverty
- The LSE Project (2017) Report on Life Skills Approach in Europe. Geraadpleegd op 3 oktober 2019 van <https://epale.ec.europa.eu/en/resource-centre/content/report-life-skills-approach-europe>
- TNO: Stubbé, H.E., Jetten, A.M., Paradies, G.L. & Veldhuis G.J. (2015) Creatief Vermogen - de ontwikkeling van een meetinstrument voor leerlingen op school (TNO 2015 R11421)
- Tubbing, M. & Matthijsse, W. (2018). 40 jaar bestrijding van laaggeletterdheid
- Unesco, Life skills geraadpleegd op 9 september 2019 van www.unodc.org/pdf/youthnet/action/message/escap_peers_07.pdf
- Van Heusden, B. (2010), *Cultuur in de spiegel-naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs*

Bijlage I

Project Achtergrond

Het project 'Paving the way for essential skills houses' is een direct resultaat van ons vorige KA1-project 'Extending the literacy houses approach' en richt zich op de verdere ontwikkeling en inbedding van het Taalhuisconcept zoals geïmplementeerd in de Nederlandse regio West-Brabant.

I. Hoofdvraag en thema's

We willen ervoor zorgen dat iedereen met succes kan deelnemen aan onze samenleving. Om dit te kunnen doen, moeten ze zijn uitgerust met bepaalde essentiële vaardigheden (zie definities hieronder). De voorgestelde activiteiten houden rechtstreeks verband met de belangrijkste uitdaging van het consortium in West-Brabant om het huidige concept van Taalhuizen (zie de definitie hieronder) uit te breiden tot niet alleen taalvaardigheden, maar alle essentiële vaardigheden. Hierdoor kan het het centrum van ontwikkeling worden dat onze samenleving zo hard nodig heeft (een centrum voor levenslang leren).

Onze belangrijkste onderzoeksvraag is: "Hoe kunnen we ons huidige concept van Taalhuizen uitbreiden tot alle essentiële vaardigheden en het transformeren tot een centrum van ontwikkeling?" We hebben ons gericht op participatie in de breedste zin van het woord. Daarbij hebben we twee hoofdthema's geselecteerd die - op het gebied van essentiële vaardigheden - relatief nieuw zijn voor Nederland.

Creatie / creativiteit

Naast de meer klassieke methoden voor de overdracht van kennis, zijn we van plan andere - creatievere - methoden te onderzoeken voor het verwerven van taal en essentiële vaardigheden of methoden die leiden tot een betere inbedding van geleerde lessen. Voor dit deel van het project gebruiken we de onderzoeksvraag:

Op welke manier kan creativiteit bijdragen aan persoonlijke ontwikkeling om doelen in het leven te bereiken?

Werkgelegenheid / inzetbaarheid

Meer dan 50% van de mensen met weinig essentiële vaardigheden in Nederland heeft een baan. Daardoor zijn werkgevers een zeer belangrijke partner bij het verbeteren van essentiële vaardigheden. In de praktijk zijn ze echter nauwelijks betrokken bij ons huidige concept van Taalhuizen. Ten tweede kunnen Taalhuizen een belangrijke rol spelen bij het helpen van mensen met weinig essentiële vaardigheden om een baan te vinden.

II. Definities

Taalhuis

Een Taalhuis is een plek voor iedereen die wil werken aan (de verbetering van) zijn of haar taalvaardigheden. Naast een fysieke locatie is het een partnerschap tussen lokale stakeholders en een katalysator voor (verdere) lokale en regionale samenwerking. Taalhuizen bevinden zich meestal in bibliotheken of buurthuizen. Een Taalhuis biedt een overzicht van alle formele en niet-formele taalcursussen die in de regio worden aangeboden, evenals educatief advies en materiaal voor vrijwilligers. In de meeste gevallen coördineert de bibliotheek de dagelijkse activiteiten en biedt het ROC professionele ondersteuning aan de vrijwilligers.

Essentiële vaardigheden

Essentiële vaardigheden zijn de vaardigheden die nodig zijn voor het leven, leren en werken. Ze bieden de basis voor het leren van alle andere vaardigheden en stellen mensen in staat deel te nemen aan de maatschappij en aan het werk. Essentiële vaardigheden omvatten de vaardigheden die verband houden met geletterdheid (dwz lezen, schrijven, documentgebruik en rekenvaardigheid) maar omvat verder ook denkvaardigheden (probleemoplossing, besluitvorming, kritisch denken, taakplanning en -organisatie, gebruik van geheugen, informatie zoeken), mondelinge communicatie, computergebruik / digitale vaardigheden, werken met anderen en de vaardigheden die verband houden met continu leren. Ze bieden de basis voor het leren van alle andere vaardigheden en stellen mensen in staat om beter deel te nemen aan de samenleving en aan het werk.

Levensvaardigheden (Life Skills)

UNESCO, WHO en Unicef hebben dit uitgedrukt in 10 zogenaamde "Life skill-strategieën en -technieken": probleemoplossing, kritisch denken, effectieve communicatievaardigheden, besluitvorming, creatief denken, interpersoonlijke relatievaardigheden, zelfbewustzijn, empathie en handelen met stress en emoties.

Naast deze Life skill-strategieën en -technieken, vermeldt het KA2-rapport 'The life skills approach in Europe' (2017): "Life skills maken deel uit van vaardigheden voor leven en werken in een bepaalde sociale, culturele en ecologische context. De typen life skills komen naar voren als een reactie op de behoeften van het individu in echte situaties. Dit KA2-rapport benoemt 8 'life capabilities': gezondheid, financiën, milieu, digitaal, geletterdheid, rekenvaardigheid, burgerlijke en persoonlijke en interpersoonlijke vermogens.

In dit project maken we gebruik van de definitie: essentiële vaardigheden zijn de vaardigheden die nodig zijn voor het leven, leren en werken

III. Project partners

De volgende partners nemen deel aan het project: Cubiss Brabant, Nieuwe Veste, Curio (voormalig ROC West-Brabant), Stichting Lezen & Schrijven, Bergen Offentlijke Bibliotek, Learning and Work Institute Wales en Blenders (voorheen bekend als SPK vzw).

IV. Duurzaamheid op lange termijn

Ons project is sterk gericht op de duurzaamheid op lange termijn van ons huidige concept van Taalhuizen. Alle partners binnen het project zijn solide organisaties met lange termijn financiering. Ze zullen de inzichten en resultaten die binnen dit project zijn verkregen allemaal meenemen in hun structuren, benaderingen en instrumenten.

Bijlage II

Voorbeeldprojecten

Leren van essentiële vaardigheden

- Digidak (Turnhout)- Digital skills
- Learning&work institute (Wales)- Managing money (financial literacy)
- Citizen's Curriculum (Wales)
- Vale Learning centre (Barry) - hub voor essentiële vaardigheden
- Bergen Public Library- Essential Skills house: (digital) Literacy reading room, Language cafe, Digital first aid, Digital arena, Language buddy,

Leren van essentiële vaardigheden door creativiteit

- De Ruimte (Turnhout, België)
 - o <http://deruimte.art/>
 - o <https://www.facebook.com/deruimte.art>
 - o Project Vanzelfzaamheid: https://youtu.be/EQFbkr15x_c
- HetGevolg (Turnhout, België)
 - o <https://www.hetgevolg.be/hartenprojecten/>
 - o <https://nl-nl.facebook.com/HETGEVOLG/>
 - o Project Groot Familie: <https://youtu.be/uodBP40aR68>, <https://youtu.be/FgM0CPM4htA>
- Bergen Public Library- (Bergen, Noorwegen)
 - o <https://bergenbibliotek.no/>
 - o Learning centre: <https://bergenbibliotek.no/laering/laeringscenter>
 - o Creative learning packages: <https://bergenbibliotek.no/laering/pakker>
 - o GrØnn fun (green awareness & creative thinking)
 - o Word Factory
- Taalhuis Breda
 - o 'Theatertaal': theaterproject met immigranten om op een creatieve manier taal te oefenen en tegelijkertijd zelfvertrouwen te krijgen
 - o 'Smartlappencafe'
 - o Project 'Thuis': schilderen & praten (emotie omzetten in taal)
 - o 'Taalweek' met vluchtelingen
 - Djembe-taalworkshops
 - theatertaal
 - city tour (Breda Culture)
 - o 'Presenteer jezelf'
 - Presenteren via film in zoektocht naar een baan
 - o 'Taalgroepen'
 - creatieve leeropdrachten: spellen, gedichten, leespakketten, mindmaps, natuurkaart over zichzelf, elevator pitch, recepten schrijven
 - o 'Meidenavond'& Taal: taal, spoken word en gedichten

- Kirkens Bymisjon (Bergen, Noorwegen)
 - o <https://kirkensbymisjon.no/about-us/what-we-do/>
 - o <https://www.facebook.com/bymisjon>
 - o Re:tro workshop: <https://www.facebook.com/retroullverksted/>
- Digidak (België)
 - o <https://www.facebook.com/digidak/>
 - o <http://www.digidak.be/>
 - o Koken > kookboek maken (digitale vaardigheden)
- Talentenbank Aarschot (België)
 - o <https://www.talentedbankaarschot.be/>
- New Amigo's boardgames (Noorwegen)
 - o Op speelse manier taal leren en integreren
 - o <http://newamigos.com/index.php/en/>
- Citizens Curriculum (Wales)
- Koken met Letters (<https://schunck.nl/agenda/koken-met-letters-2019-2020>)
- Broodje Aap en Linke Soep (<http://www.broodjeaplinkesoep.nl/>)

Sociale participatie

- Talentenbank Aarschot (België)
- Kirkens Bymission (Bergen)- textielwerkplaats, fietswerkplaats, café

Participatie op de arbeidsmarkt

- Cardiff Council (Wales) essential skills projecten voor volwassenen
- Welsh Water (Wales) - versterken essentiële vaardigheden werknemers
- Goddeeris Academy (Roeselare, Belgium) - versterken (essentiële) vaardigheden werknemers
- Den Travoo (Balen, Belgium)-service centre voor inzetbaarheid
- Folkeuniversitetet (Bergen, Norway)- basic skills en inzetbaarheid
- ALF (Bergen, Norway)- reïntegratie naar werk voor verslaafde gamers
- Fretex (Bergen, Norway) - werkplek training
- Etablerersenteret (Bergen, Norway)- skills voor start-ups